

CONSIDERAȚII ADMINISTRATIV-FISCALE CU PRIVIRE LA PERIOADA OCUPAȚIEI OTOMANE ÎN BANAT (1552-1716)

Nicolae Săcară, Florin Ban

Regimul otoman în Banat nu s-a deosebit mult de acela aplicat în alte țări creștine căzute sub stăpânirea osmanlăilor și devenite pašalâcuri turcești. Descriind deci regimul otoman în Banat, regim care a ținut seama aici de tradiții și de ceea ce a găsit ca administrație, oferim o imagine și asupra regimului otoman din alte părți¹.

Dintre documentele cele mai importante pentru luminarea problemei atacate de noi sunt așa-zisele „deftere”, documente privind nu numai contabilitatea administrației turcești ci și titlurile de drept asupra unor proprietăți, asupra unor scutiri de taxe sau impozite etc. În ceea ce privește contabilitatea administrației turcești, ea ni se înfățișează destul de simplă, îmbrățișând fiscalitatea și afacerile militare turcești din Banat, deci două ramuri ale organizării de stat, care mai mult sau mai puțin reoglindesc îndeajuns și aspectul social, politic și economic al ținutului nostru într-o anumită epocă. După cum am amintit, nu numai actele și registrele de contabilitate se numeau deftere, ci și decretule de donații de șpailuguri sau moșii etc., copiate după original în aceste registre².

Greutatea cea mare a interpretării acestor documente o formează faptul că ele nu sunt scrise cu caractere otomane obișnuite ci cu caractere speciale folosite anume la emiterea de documente, cu așa numitele caractere “Kirma”, frânte, care dau posibilitatea interpretului să înfățișeze un nume în mai multe feluri, caracteristica acestor litere fiind că în opoziție cu cele obișnuite, ele se scriau fără accente și semne. Susceptibile de a fi interpretate în diferite feluri de cei neinițiați, fiindcă sunetul unei litere depindea întotdeauna de locul pe care litera îl ocupa în cuvânt, felul acesta de scriere învățându-se în școli speciale turcești. Prin eliminarea cu desăvârșire a punctuației diacritice și prescurtarea și comentarea noțiunilor, acest fel de a scrie era o trecere de la hieroglifele mai noi la scrisul obișnuit, făcând impresia că e un fel de început de stenografie turcească. La aceste neajunsuri se adaugă apoi și vechimea documentelor ce se manifestă prin decolorarea cernelii folosite, cât și prin vechimea hârtiei dure, tot atâtea elemente care înlesnesc falsul mai ales în ceea ce

¹ Traian Birăescu, *Banatul sub turci*, Ed. Revistei „Vrerea”, Timișoara, 1934, p. 7.

² *Ibidem*, p. 8.

privește numele și denumirile, când acestea nu sunt otomane sau când pentru exprimarea lor limba turcă nu avea caractere, folosindu-se deci de inversarea caracterelor pentru a reda cât de cât accentuarea. Dar să revenim la regimul otoman și caracteristicile sale de ordin administrativ-fiscal³.

a rămas locului, a devenit egal țăranului de rând în fața turcilor, un “raia”, adică supus necredincios⁴.

Satele aparținând până aici fie districtului, sate libere, fie nobililor sau făcând parte din pământul liber regesc au intrat direct sub administrarea unor înalți funcționari ai noului stăpân cărora le-au fost donate. În acest caz, satul forma un “klass”, adică moșie, spăilug, al pașei, beyului sau altui demnitar sau chiar sultanului, când acesta o administra nu prin organele fiscului imperial, ci prin interpușii săi direcți. Când satele erau prea mici sau moșiile disponibile prea mărunte erau donate altor funcționari mai de rând, ba chiar soldaților merituoși, parte din venituri socotindu-se în contul salariatului sau soldei acestora. În toate cazurile, controlul veniturilor moșiilor și satelor era făcut de către organele fiscale⁵.

În administrația sa imediată sau în aceea a organelor sale fiscale, sultanul nu reținea decât moșiile și averile mai mari și mai bogate, localitățile cu o populație mai deasă, cu venituri mai numeroase și mai sigure, la distanțe mai mari de câmpul de luptă, care printr-o administrație mai puțin costisitoare, aduceau venituri apreciable și permanente. Tot sultanul, prin oamenii săi, administra direct vămile, vadurile etc. cum și pescuitul și vânatul. Uneori, și ca o deosebită atenție sultanul făcea donație și, din acestea, dar ca toate donațiile și acestea erau făcute în contul salariilor demnitarilor săi, evident subapreciindu-se veniturile, astfel încât cel ce primea donația să rămână în profit. Dealtfel, prin nedemnitare sau moarte aceste donații rămâneau libere, fiindcă donația era făcută ca o distincție ce nu se moșteneau. Moșiile sau satele devenite libere erau adăugate la acelea administrate în contul padișahului⁶.

În centrul pașalâcului funcționa un administrator de domenii numit “defterdar”. Acesta administra toate domeniile, pe unele direct în contul sultanului, pe altele în acela al fiscului imperial. Defterdarul era ajutat de mai mulți contabili sau secretari numiți “kiatib” care erau totodată avocații fiscului în toate chestiunile litigioase. Aceștia erau ajutați la rândul lor de conțopiști numiți “sagirte”, treapta cea mai mică în acest

³ *Ibidem*, p. 8.

⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁵ *Ibidem*, p. 9.

⁶ *Ibidem*, p. 9.

serviciu de încredere. "Șăgârții" cum le zicea poporul, ajungeau și ei cu timpul secretari. Ei erau și controlorii administrației fiscale centrale și tot ei se deplasau din Timișoara ca să controleze activitatea inspectorilor financiari din provincie. Aceștia se numeau "naziri", care aveau la dispoziția lor pe comisarii numiți "emini" și pe agenții fiscali numiți "amili". Cei din urmă nu făceau decât încasările mai mici sau supravegheau funcționarea și veniturile unor instalații industriale mai mari, pentru a asigura din venitul acestora, fie în natură, fie în bani, dijma fîscului imperial⁷.

Serviciul administrativ de sub conducerea defterdarului administra deci moșiile și averile sultanului-în principiu toate formau proprietatea acestuia, și în același timp supraveghea și controla și serviciul fiscal și al administrației financiare și era unul dintre cele mai importante în organizația de stat otomană de pe atunci, încredințându-se numai persoanelor distinse și loiale. Inspectorii financiari și subalternii lor erau simpli funcționari. Postul de emin și amil nu era un post independent fiindcă era puțin dotat și de aceea era cedat ca ocupație colaterală, vreunui caporal din oastea imperială (serbulok). Sunt cazuri când găsim în asemenea servicii și câte un armean sau chiar evreu. Unde erau mai mulți amili, în genere gradați în armată erau organizați în corp special sub conducerea unui „amil pașa”⁸.

Din defterele ce ne stau la dispoziție vedem că veniturile fîscului turcesc de pe vremurile acelea erau dintre cele mai variate. Le înșirăm după importanța lor și mai ales după felul cum sunt trecute în aceste registre.

1) Vămile încasate la vadurile și punctele de trecere de peste Dunăre, Tisa și Mureș, calculate după marfa transportată.

2) Vămile la intrarea în anumite localități sau trecerea peste poduri, atât după marfa sau produsele transportate, cât și după persoane, iar la ieșirea sau intrarea în cetatea Timișoarei, pe lângă vamă se mai plătea și o taxă specială.

3) Chiriile și arenzile plătite pentru bărcile și corăbiile fîscului, luate în chirie.

4) Veniturile pescuitului din speciile mai fine de pește pescuit, jumătate sau contravaloarea trebuia predată acestor vameși. Aceștia, când primeau vama în natură, o prefăceau în bani. Din peștele obișnuit se plătea una din nouă părți, din cel ordinar, una din zece părți.

⁷ *Ibidem*, p. 10.

⁸ *Ibidem*, p. 10.

5) Pedepsele în bani pentru contravențiile la pescuit. Peștele fiind o marfă căutată și la turci, se pedepsea cu strășnicie pescuitul clandestin, cum și aceia care într-un fel sau altul încercau să se sustragă vămuțului.

6) Veniturile târgurilor. În localitățile unde se țineau târguri mai însemnate (Timișoara, Ciacova etc.) exista și funcționa un inspector special al târgului „muhtesib”, care încasa nu numai chirie pentru locul ocupat de bărcile și șatrele vânzătorilor, ci vamă după marfa adusă spre desfacere, fie că această marfă era produs agricol, fie că era fabricat.

7) „Resmi kila” sau „resmi kantar”, adică taxele pentru fixarea cantității zeciuiei după grâu sau alte produse agricole ce trebuiau, sub acest titlu, livrate magazinelor fiscului.

8) Taxele incidentale plătite bodegilor și crășmele târgurilor.

9) Taxele măcelarilor, plătite după capul de vite tăiate. Aceste taxe se numeau „resmi kenare”, iar măcelarul „casap”, în idiomul bănățean însemnând măcelar.

10) Taxele după vinul transportat dintr-o localitate în alta. Taxele acestea erau mari, nu numai fiindcă vinul era o băutură exclusivă, cel puțin în teorie, a spurcaților de ghiauri, dar era și o otravă ce amenința să contamineze pe credincioșii lui Mohamed. În schimb, fabricile de bragă nu erau supuse la nici o taxă.

11) Taxele după fabricarea berii (buzakbane), care se fabrica din grâu (buzak) amestecat cu secară și din mei.

12) Taxele fabricilor de lumânări.

13) Taxele boiangiilor (bezkhane), adică a vopsitorilor de lână, stofă etc.

14) Vămile morilor.

15) Taxele zarafilor datorită a ceda vameșilor o treime din veniturile ce rezultau din fiecare operație de schimb.

16) Acestea erau venituri fixe, dar fiscul turcesc se pricepea să inventeze mereu alte venituri noi. Astfel, în caz de război, după fiecare cap de ghiaur sau raială capabil să poarte arme, se încasa un fel de impozit special. Cum Imperiul otoman al acestei epoci aproape că nu trecea anul fără să aibă vreun război e lesne de înțeles ce titlu de jaf era pentru funcționarii fiscului. Cu toate acestea, în defterele examinate, nu-l găsim impus în curs de un veac și jumsătate decât de două ori. Cei ce făceau fie vreun serviciu activ, fie auxiliar, în transporturi, în armată, erau scutiți de acest impozit special.

17) Arenda grădinilor și altor pământuri, prăvălii și crășme ale fiscului.

18) Taxele de moștenire numite „tapi”. Deși în principiu tot pământul imperiului, cu tot ce era pe el, era proprietatea padișahului, de

câte ori un ghiaur murea și deci uzufructul casei, pământul proprietății acestui trecea asupra altui creștin, descendent al celui dintâi, acesta plătea fiscalului 1/15 din valoarea averii moștenite. Musulmanii nu plăteau acest impozit sau taxă.

19) Cadoul miresei. Când un supus ghiaur se căsătorea plătea sub titlul de mai sus proprietarului Ispăhiei o anumită taxă. Evident, progresul era enorm, de la dreptul proprietarului feudal la prima noapte nupțială, până aici. De altfel, sub acest titlu plăteau o taxă minimă și musulmanii, care nefiind supuși proprietarului o plăteau către fisc. Tot către fisc era plătită taxa și de către ghiaurii ce nu locuiau pe proprietăți donate. Taxa aceasta, departe de a avea caracterul unei răscumpărări a dreptului vechiului feudal asupra miresei se percepea de otomani numai ca un mijloc de control, din punct de vedere fiscal, a întemeierii unei noi gospodării, a unui nou subiect impozabil⁹.

Tot administrația fiscală, când nu avea funcționari anumiți însărcinați cu acest serviciu, administra și supraveghea prin titularii khasurilor, adică a moșiilor donate și magazinele și depozitele fiscalului răspândite pe întreg parcursul Banatului. În aceste depozite erau îngrămădite toate dijele luate de la locuitori și tot de aici erau apoi acoperite nevoile armatei otomane. Aceste magazine erau date în sarcina magazionerilor, numiți în acest caz „embardjic”, care erau supuși defterdarului și chiatibului¹⁰.

O altă taxă era percepută în justiție pentru citații, numită „ihzaric” cum și după orice act al judecătorului turc. Creștinii se sustrăgeau acestei taxe și mai ales justiției otomane costisitoare și încete. În alt loc vom arăta cum au reușit să aibă organele lor proprii de justiție.

Mai erau apoi unele taxe arbitrare. De exemplu, când în magazinele arătate se îngrămădeau prea multe cereale sau sare, defterdarul impunea cu forța răscumpărarea acestora de către locuitorii din satele apropiate.

Dar taxele erau numai venituri secundare ale fiscalului. Venitul principal îl formau impozitele și dintre acestea cel mai de seamă era acela pe cap, fixat mai tâziu, pentru o mai ușoară administrație, pe cap de locuitor. Asupra acestui impozit, care a provocat adânci prefaceri și în viața familială a bănătenilor, vom mai reveni¹¹.

Pentru a înțelege mai bine influența ce au avut-o asupra evoluției și formării vieții sociale și economice din Banat aceste taxe și impozite, precum și felul lor de a fi percepute, sunt necesare câteva cuvinte

⁹ *Ibidem*, p. 11.

¹⁰ *Ibidem*, p. 12.

¹¹ Ion Totoiu, *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, în Studii, XIII, București, 1960, p. 24.

explicative, privind raporturile de drept din care s-au născut aceste taxe și impozite în general.

Arenda unui anumit drept, pe o anumită sumă se numea „ictizam mukata”, însemnând dreptul de uzufruct. Se arendau în genere drepturile la pescuit, vânat, zaraferie, vamă etc., mai puțin acelea privind proprietățile agricole, cele din urmă, din cauza brațelor de muncă puține și a întinselor terenuri ce rămâneau nemuncite, nefiind căutate. Ca arendași ai vămile, pescuitului etc. erau preferați gradații armatei din apropiere, care evident fiind ocupați subarendau aceste drepturi. Dar printre arendași găsim și emini și amili, dar și foști spahii maziliți (mazuli), care primeau de asemenea arenda până când trecea timpul pedepsei întrucât erau maziliți temporar. Pe timpul lui Soliman cel Mare, un mazul nu putea primi o nouă donație decât după ce treceau cel puțin șapte ani de la mazilire. Li se dădeau asemenea arende pentru a li se asigura existența. Arendarea o făceau nazirii, adică inspectorii financiari sau subalternii acestora, emini, care erau datori să primească arenda mai favorabilă, să predea obiectul arendat celui ce oferea mai mult. Predarea se făcea printr-un contract (berat) în care erau stipulate condițiile arendării. Dacă ulterior cineva venea la nazir și oferea mai mult, vechiul berat era anulat. În baza acestui document, arendașul intra în drepturile fiscolei având dreptul de a încasa vama, zeciuiala după pește, taxele de vânat etc.¹²

Arenda anuală către fisc se achita de obicei în două rate. Dacă arendașul, pentru care în general trebuiau să garanteze încă șase inși, nu-și achita în timp arenda, rămânea în întârziere etc., nu mai putea deține nicicând o arendă nouă. Cum arendași primi în majoritatea cazurilor erau otomani, care nu puteau prin ocupația lor să exploateze obiectul arendat, acesta era trecut în subarendă, în special evreilor și armenilor. Când arendașul nu putea plăti defel arenda, i se vindea totul și lui și celor care au garantat pentru el, iar dacă nici astfel nu putea fi încasată suma datorată fiscolei, păcătosul, considerat înșelător mai ales dacă era evreu sau creștin, ori armean, era condamnat la închisoare grea, iar în caz că rea voința sau intenția de înșelătorie era evidentă, chiar la închisoare pe viață¹³.

Nu toate bunurile fiscale erau exploatate prin arendă. O parte a lor era exploatată în comision, adică după concepția de azi erau date în parte, în amanet. Fiscolei puneau în fruntea unei moșii sau alte regii un însărcinat al său, care primea un anumit procent din venituri drept onorariu al administrării sau încasărilor făcute. Cei mai mulți dintre acești încasatori

¹² *Ibidem*, p. 24.

¹³ *Ibidem*, p. 25.

erau funcționari otomani, soldați invalizi sau veterani, de multe ori agenți fiscali.

O altă formă a administrării bunurilor fiscale era arendarea lor pe viață, arendă ce se numea „malikiane” unor soldați veterani sau mazili, cu intenția vădită de a completa pensia celor dintâi, de a da posibilitatea de existență celor din urmă. În ceea ce privește mazulii sau mazilii în graiul comun din defterele ce ne stau la dispoziție vedem că alt semn avea noțiunea, când ea privea pe un creștin, fost demnitar otoman, mazilit pentru vreo greșeală și alt sens avea când ea privea pe un musulman. Greșeala creștinului era apreciată drept trădare, lipsă de loialitate față de imperiul otoman și cel mazilit era tratat în consecință; a otomanului era tratată drept o insuficiență. În vreme ce primul dacă nu era executat, apoi era abandonat cu totul soartei sale, cel din urmă, musulmanul, ținând seamă că ei și-au câștigat situația avută înainte de mazilire, printr-un act patriotic sau eroic, pentru care au meritat la timpul lor, erau ocrotiți. În toate cazurile, când era vorba despre arendarea unui drept sau obiect fiscal care aducea venituri, erau preferați mazilii sau soldații veterani. De altfel, erau cazuri de mazilire și din cauza incapacității prilejuite de bătrânețe și astfel e de înțeles de ce mazilii otomani se bucurau de ocrotire și preferință¹⁴.

Până aici am vorbit despre administrarea bunurilor mai mici, vămi etc., dar câmpiile și întinsul Banatului conțineau proprietăți mult mai mari, unde înainte de otomani, în districte, dar mai ales pe pământurile libere regești, donate diferiților nobili, înflorise un regim asemănător, dar nu identic cu acela din restul Europei. Întinsele domenii, care erau considerate proprietatea padișahului, își așteptau titularii care să ia locul vechilor stăpâni plecați sau reduși la soarta țăranilor simpli. După ocuparea și prefacerea Banatului în pašalâc aceste domenii au fost constituite în “khass”-uri, deci în domenii destinate șefilor de oaste, diferiților demnitari ai imperiului, funcționarilor superiori din administrație etc. cum și veteranilor, pensionarilor etc.¹⁵

S-a stabilit, în primul rând, de către reprezentanții defterdarului, întinderea și venitul fiecărei proprietăți mari în parte și pe urmă s-au început donațiile.

Istoricul austriac E. Hammer și după el și alții, prizonieri ai mentalității feudale a epocii de acum o sută și ceva de ani se străduiesc să demonstreze că aceste donații și în general regimul proprietății la otomani era o formă mai primitivă a feudalismului. Ori, după cum am arătat,

---

¹⁴ *Ibidem*, p. 25.

¹⁵ *Ibidem*, p. 26.

Turcia "asiatică" a epocii nu a cunoscut dreptul de naștere, nici a averii imobiliare, nici a titlurilor, ba nici a numelui de familie. Prima condiție a feudalismului era, în schimb, tocmai acest drept. Se moșteneau nu numai averea, titlul și numele, ci adeseori și postul. Nu mai vorbim de venituri. Originea donațiilor care au întărit feudalismul era într-adevăr uneori vitejia, dar adeseori și trădarea către cel mai tare și mai norocos, a cutărui moș sau strămoș, cel ce beneficia neavând nici un merit. Donațiile în țările feudale se mai făceau apoi și ca o răsplată a unei loialități față de domnitor, adeseori discutabilă. În schimb, în Turcia, pe care mulți o doresc și azi mai asiatică decât cum era la epoca de care vorbim, numai meritul personal era singurul titlu de drept de a obține donații, averi și situații¹⁶.

Departat de a putea compara aceste donații cu acelea de sub regimurile feudale, donația în sine nu avea caracterul unei donații propriuzise, fiindcă deși ea era răsplata unui merit apoi servea întotdeauna și drept contravaloarea unor servicii ce urmau să se presteze pe viitor, adeseori venitul moșiei donate servind ca o completare a salariului celui ce continua să ocupe o slujbă, să presteze un serviciu oarecare. Nici o donație nu se făcea cu dreptul de moștenire din tată în fiu, moșiile și domeniile donate întorcându-se înapoi, odată cu moartea titularului în proprietatea sultanului¹⁷.

Actul de donație se numea "teskereli" și "teskeresis" și donația era condiționată întotdeauna de un serviciu făcut, sau în baza meritelor și încrederii obținute de un serviciu ce urma să se facă. Caracteristica acestor donații era că obiectul donației nu-1 forma de fapt moșia sau domeniul ce era amintit în actul de donație, ci numai venitul acestuia, astfel că beneficiarul nu devenea proprietarul obiectului donat ci numai posesorul acestuia, beneficiind de uzufructul obiectului donat. În asemenea condiții nu se poate face nici o comparație și apropiere între regimul feudal din acele vremuri din alte părți și regimul de proprietate din Imperiul otoman, unde după cum credem că am demonstrat, moșiile și domeniile continuau să rămână în proprietatea padișahului, acesta sau reprezentanții săi donând doar folosința și veniturile proprietarilor. Deși acest venit era cedat prin act de donație, în principiu donația nu era decât contravaloarea unui serviciu făcut sau a unor servicii ce urmau să se facă de aici înainte¹⁸.

Caracterul specific al acestor donații se mai evidențiază apoi și prin faptul că ele, ca valoare, puteau fi mărite, după cum se mărea serviciul sau meritul celui ce primea donația. Când îndatoririle și serviciile încetau, sau

¹⁶ *Ibidem*, p. 26.

¹⁷ *Ibidem*, p. 26.

¹⁸ *Ibidem*, p. 27.

nu erau îndeplinite de către cel ce a primit donația, aceasta putea să înceteze. Înceta întotdeauna în cazul din urmă, când beneficiarul, din cauză de forță majoră, ca bătrânețea, invaliditatea etc. nu mai putea îndeplini serviciile în vederea cărora el primise donația. În acest caz primea o altă recompensă. Dacă însă neîndeplinirea serviciilor se datora rea-voinței sau neglijenței, cel vinovat era mazilit. În caz de război și în ceea ce privește serviciile militare neîndeplinite din rea-voință și neglijență, vinovăția era sancționată prin luarea capului celui vinovat, evident dacă marele vizir, voind să-l scutească de această rușine, nu-i trimitea un laț de mătase mai înainte drept avertisment.

După cum am arătat donațiile erau în funcție de valoarea veniturilor moșiilor donate. În consecința suntem nevoiți să stăruim mai mult asupra unităților monetare obișnuite pe timpul acela în Imperiul Otoman, deci și în Banat, deși afară de moneda otomană în întreg imperiul circulau, la diferite cursuri, toate monedele din Europa¹⁹.

Banul cel mai obișnuit în Banat era "grosul" (în evul mediu, monedă de argint emisă în mai multe state europene) și "groșița" (monedă de argint otomană dar și austriacă). 40 de groșițe sau axini, cum le ziceau otomanii, egalau cu un gros. Groșițele erau bani eminentamente otomani, ele erau de argint amestecat cu nichel. Mai erau groșițele de argint, numite "osmanic" imitate după banii persani. Pe timpul lui Soliman cel Mare și până prin anii 1585, un taler sau galben cum îi ziceau bănașenii valora 40 de groșițe sau axini, era deci identic ca valoare cu "grosul". Un taler cu coroană, adică galbenul otoman numit "Sultanin" sau scud valora 50 groșițe. Aceasta era de altfel unitatea după care se calcula cursul celorlalte monede. Un "taler" sau "galben" unguresc avea un curs de 60 groșițe, deci valora 1 1/2 cât un taler obișnuit și 1,2 cât talerul cu coroană sau scudul. În monedă germană un asemenea galben, adică cel unguresc, valora 2 florini și 15 creițari²⁰.

Pe timpul lui Murat al III-lea se depreciază groșița. În vreme ce până atunci dintr-o oca otomană de argint se băteau 500 groșițe, vistiernicii acestui sultan, pentru echilibrarea bugetului imperiului, au început să retragă din circulație vechile groșițe, bătând altele noi și anume 1000 de bucăți dintr-o oca de argint, adăugând bineînțeles și alt aliaj și păstrând nu numai forma dar și mărimea și greutatea piesei vechi. Evident că operația nu a reușit în întregime, căci noua monedă a început să se deprecieze astfel încât în anul 1590 un piastru sau scud, gros sau taler valora 80 groșițe noi sau axini, iar un galben, înțelegând galbenul

¹⁹ Cristina Feneșan, *Extracția minieră în Banat în secolele XVI-XVII*, partea I, în *Revista de istorie*, tom. 40, nr. 9, București, 1987, p. 86.

²⁰ *Ibidem*, p. 87.

unguresc, mai comun în circulație, valora 120 groșițe noi²¹.

În anul 1630 un galben valorează 200 groșițe, iar un gros nou deci depreciat și aceasta în urma aliajului din care e bătut, valorează 80 groșițe noi. Cele vechi deși circulau încă se calculau numai la groșii vechi.

În raport cu devalorizarea monedei crește și solda mercenarilor, dar și poverile supușilor, raialelor, ce duceau în spinare sarcinile bănești ale imperiului. E inutil să arătăm că la început baterea monedei noi, a groșiței noi, a avut caracterul unui fals grosolan, moneda nouă fiind pusă în circulație la același curs cu cea veche și că acest fals a fost plătit tot de către supuși. Aceștia nu numai că primeau o monedă ce valora jumătate din valoarea nominală, dar erau obligați să plătească în moneda ce o aveau, de multe ori cu groșițe vechi, îndatoririle noi mărite când nu erau dublate. Noile groșițe ca mărime, greutate etc. nu se deosebeau de cele vechi, doar argintul din ele era mai puțin și a trebuit mult timp până poporul de rând a început să le deosebească de cele-vechi, să-și dea seama de deosebirea de valoare dintre ele. De altfel, asemenea operațiuni financiare erau obișnuite în vechime și ele se mai practică și azi, evident cu alte mijloace și în altă. formă²².

Moșiile și domeniile destinate a fi donate, erau împărțite după mărimea veniturilor în trei categorii.

1. Moșii sau sate cu venituri de la 3.000 până la 19.999 groșițe. La început, când încă nu s-au văzut consecințele acestui fel de donații, acestea erau donate unui caporal în contul lefei sale și soldei oamenilor săi. Astfel, un sat care era prețuit că aduce 19.000 groșițe anual era donat unei unități militare care număra un caporal cu o soldă de 2.000 groșițe pe an și a 12 soldați cu câte o soldă de 1.700 groșițe pe an. Ținând seama însă că acești soldați se considerau stăpâni absoluți ai satelor, dedându-se la jafuri și abuzuri, ceea ce a dus la depopularea satelor s-a renunțat la astfel de donații. Moșiile cu venituri între 3.000 și 19.999 groșițe devenite în limba bănățeanului "spăiluguri" după "spahii", spăhia căruia îi erau donate cu anumite îndatoriri militare a trecut sub administrația "beglerbegului" din Timișoara cu o destinație specială tot de ordin militar. Categoria aceasta de moșii au fost numite turcește "timar" și fie direct de către pașa din Timișoara, fie la propunerea acestuia de către sultan au început să fie donate unor gradați din armata otomană, unor spahii. Donația obliga pe posesor să plece personal la oaste, în caz de nevoie și să ducă cu el atâția oșteni cât de mare era venitul moșiei, după un calcul asupra căruia vom

²¹ *Ibidem*, p. 87.

²² *Ibidem*, p. 87.

mai reveni²³.

Actul de donație prin care pașa făcea donația se numea "tezkeresis" iar acela prin care donația venea gata făcută din Istanbul ca din partea sultanului se numea "tezkereli", iar raportul prin care pașa propunea donația pe seama vreunei persoane ce o merita se numea "tezkere". Tot "tezkereli" se numea și ordinul sau firmanul sultanului prin care se reconfirma un drept avut obținut prin vreo patentă anterioară²⁴.

În cursul organizării pašalâcului toate donațiile privind moșii cu venituri de sub 20.000 groșițe erau făcute de pașa din Timișoara, mai târziu acest drept i-a fost îngăduit până la moșiile cu venit de până la 6.000 groșițe. Și în felul acesta pașa găsea mijlocul de a abuza de puterea sa. Am arătat că pentru un gradat, categorie în care intra și spăhia era socotită o soldă sau un venit anual de 2.000 groșițe. O moșie sau sat deci, care aducea 19.000 groșițe conta în efectivul de război al sultanului cu un caporal, sau alt gradat și 9 oameni. Cum pașa din Timișoara avea tot interesul să-și rețină și să-și lărgească puterea, care însemna și noi venituri pe seama sa și după ce dreptul său de donație a fost îngăduit la moșiile de sub 6.000 groșițe venit, a recurs la un mijloc pe cât de ingenios pe atât de simplu pentru a dispune și asupra moșiilor mai mari. Înainte de a ne întoarce însă la acest mijloc sunt necesare unele precizări²⁵.

Moșiile acestea serveau după cum am arătat pentru întreținerea unor efective militare. Când aceste efective erau din armata permanentă, deci deplin echipată, pentru un soldat se socotea o soldă de 1.700 groșițe anual. Cum însă acest fel de a administra în special satele ar fi dus la distrugerea totală a acestora, soldații mutați anual, ba și mai des, dintr-un loc în altul, neavând nici un interes să-și bată capul de soarta acestora, s-a recurs la o altfel de administrație, solda soldaților din armata permanentă urmând să se acopere altfel. Satele și moșiile cu venituri mai mici de 2.000 groșițe au fost date unor foști gradați, spahii, care erau datori să se prezinte la oaste cu atâția soldați complet echipați de câte ori 3.000 groșițe se aflau în venitul anual al moșiei sau satului. Astfel, un sat cu 19.000 groșițe venit însemna 5 oameni pentru efectivul armatei otomane, socotindu-se timariotul, spahiul cu 6.000 groșițe, iar restul cu câte 3.000 groșițe venituri și solde²⁶.

Fiindcă nu era o evidență exactă a întinderilor moșiilor, pentru a-și mari veniturile și evident și prestigiul, pașa începea să împartă asemenea

²³ Theodor Trâpcea, *Aspecte privind starea economică, socială și politică a pašalâcului de la Timișoara, în Studii de istorie a Banatului*, IV, Timișoara, 1976, p. 5.

²⁴ *Ibidem*, p. 5.

²⁵ *Ibidem*, p. 6.

²⁶ *Ibidem*, p. 6.

moșii în trei părți, în felul acesta ajungând până și trei spahii într-un sat. Acestea împărțite, puteau fi donate de el personal, după cum erau și împărțite. O astfel de moșie împărțita nu rmai însemna pentru efectivul armatei otomane 5 oameni bine înarmați ci numai 3.

Dacă în timpuri normale această defecțiune nu a contat, cu timpul ea s-a resimțit. De aceea, printr-un ordin, sultanul oprește cu totul fărâmițarea moșiilor, tăind posibilitatea ca pașa să fărâmițeze în trei părți de câte 5-6.000 groșițe venit fiecare parte, moșiile de sub 20.000 groșițe, venit pe care pașa până atunci le dona la trei partizani de-ai săi. Cum însă sultanul era la Istanbul și pașa la Timișoara, când nu s-au mai putut împărți moșiile s-a recurs la falsificarea cifrei veniturilor acestora. Când cei vinovați au putut fi găsiți ei au fost pedepsiți. Găsim astfel între documentele ce ne stau la dispoziție unul amintind de pedepsirea defterdarului din Timișoara (1630), care desigur că a fost mazilit pentru o vină de acest fel. Pentru a curma abuzurile ce se făceau pe acest teren în 1621, marele vizir dispune ca timarioții să fie datori să pună în linie de bătaie un om de fiecare 3.000 groșițe venit²⁷.

2. Moșiile a căror venit trecea de 20.000 groșițe se numeau "ziamet" și nu puteau fi donate decât de către sultan. Din aceste moșii nu se puteau fărâmița decât plusurile ce treceau peste 20.000 groșițe venit anual. Moșiile ce rezultau din asemenea împărțire se numeau "edjimalii ziamet". S-a luat apoi măsura ca să se facă o nouă numărătoare a moșiilor cu veniturile lor pentru a se vedea pe câți soldați putea conta sultanul în orice moment. Tot în acest scop s-a introdus și sistemul "kilidjii" adică a adunării la un loc a moșioarelor care mai multe la un loc dădeau un venit de 3.000 groșițe anual, interzicându-se cu desăvârșire donațiile privind moșii mai mici de 3.000 groșițe venit, donații care se făceau din pură simpatie de către pașă fără a cuprinde în ele și obligații de ordin militar pentru cei ce au primit asemenea donații. Pentru moșiile care obligau punerea în linie de bătaie a unui singur om puteau concura capii timarioților și a foștilor spahii care erau capabili să poarte armă și care făceau serviciul militar. Cum pe lângă fiecare pașă care ducea sub steag propriu numărul de voinici la care era obligat prin donațiile pomenite mai serveau și capii de spahii și timarioții lor fără vreo soldă ci numai în speranța că serviciile lor vor fi recompensate de către pașă prin donatii, moșiile acestea mici își aveau căutarea lor. De altfel, fiecare pașă își manifesta loialitatea față de stăpânul său, față de sultan, ducând la oaste, afară de numărul obligatoriu de soldați și o mulțime de mercenari și voluntari. Cei din urmă erau recrutați dintre capii spahiilor și timarioților

²⁷ *Ibidem*, p. 6.

și serveau pentru întreținere și în speranța unor donații²⁸.

Pentru a curma abuzurile cu donații ce se făceau de către pașă cum și pentru a le face imposibile pe acelea privind venitul unei moșii mai ales după ce groșițele s-au devalorizat cu totul, socotindu-se 5.000 groșițe ca minimul necesar întreținerii unui soldat de către spahii și timarioți, deci în momentul când chiar nici moneda otomană prin devalorizare și fluctuație de curs nu mai putea să servească ca bază sigură calculului efectivului soldaților pe care îi întrețineau satele și spahiile bănățene pentru a asigura pe seama sultanului un efectiv permanent s-a recurs la un nou sistem în ceea ce privește moșiile, satele etc. Noul sistem mai avea și avantajul că făcea imposibile abuzurile unei administrații tot mai corupte. În loc de a prețui moșiile după venitul lor, a fost introdus sistemul "kilidj" al paloșului, adică moșiile, satele etc. erau prețuite după numărul paloșelor, soldaților pe care erau datoare să le pună în linie de bătaie. În același timp s-a interzis divizarea moșiilor în bucăți mai mici decât acelea a căror venit e necesar echipării și întreținerii unui om înarmat. S-a stabilit câte "kilidj i" sunt de fiecare pașalâc, adică câte moșioare și moșii ce aduc un venit de cel puțin 5.000 groșițe are pașalâcul stabilindu-se din nou câți soldați sunt datori să dea ceilalți demnitari și câți să pună în linie de bătaie pașa de Timișoara. Prin noul sistem, care a mărit efectivul acestei armate s-a stabilit definitiv numărul soldaților pe care putea conta sultanul în Banat. Soldații întreținuți astfel de către spahii și timarioți, adică în timp de pace numai cu mâncare și îmbrăcăminte, în timp de război și cu echipament și arme se numeau "djebelut". Aduceau ceva cu armata în termen de azi întrucât în timp de pace lucrau pe moșiile stăpânilor lor, a timarioților și spahiilor, în opozitie cu armata a cărei întreținere s-a încercat la început, în felul arătat, dându-i drumul asupra satelor și care era o armată permanentă²⁹.

Pentru a fi ferit de surprinderi în ceea ce privește efectivul dar și echipamentul acestei armate, pașa, care răspundea cu capul față de sultan, ordona din când în când în fel de inspecții alarmă, când toți spahii erau datori să se prezinte cu oameni lor deplin echipați și înarmați în anumite puncte ale pașalâcului. Aceste alarme se numeau "ioclaman" sau "lustran", forma ultimă intrând și în graiul bănățean. Când unul dintre spahii nu se prezenta la lustran sau se prezenta cu un număr de soldați mai mic decât acela la care era obligat, ori soldații nu erau echipați cum trebuie, vinovatul era mazilit. În caz de război asemenea defecțiuni erau plătite adeseori cu capul³⁰.

²⁸ *Ibidem*, p. 8.

²⁹ *Ibidem*, p. 9.

³⁰ *Ibidem*, p. 9.

Din cele expuse până acum se vede depărtarea enormă a acestor donații de acelea care se făceau în țările feudale.

De altfel, e interesant că otomanii purtau oarecare grijă acestor mazili sau mazuli, punându-i în rând cu "rnutekaidui" adică cu veteranii și invalizii precum și cu copiii minori ai celor căzuți pentru țara și îngrijind de existența lor. De altfel copii minori ai celor căzuți pentru țară erau adeseori împrăștiați cu câte o mică donație cu obligația ca la timpul lor să servească cu armele pe sultan. Aceasta nu se făcea pentru meritul părintelui, ci pentru a ajuta funcționarea unei instituții, căci otomanii asiatici aveau asemenea instituții asupra cărora vom reveni, create tocmai pentru ocrotirea veteranilor, invalizilor și copiilor minori ai celor căzuți pentru țară³¹.

În condițiile aici expuse, care era situația unui spahiu de la noi? Ea era dintre cele mai strălucite, și cu mult mai strălucită și mai favorabilă decât a șefilor și gradaților armatei permanente. Dacă interesul sultanului nu reclama el era stăpân liber și independent. Îndatoririle lui se reduceau la cazurile de război și atunci când se ordona lustranul. În primul rând se ducea și el la război, în al doilea caz trebuia să îngrijească oamenii lui și echipamentul să fie în ordine. Încolo era un moșier dintre cei mai fericiți, de toate nevoile sale îngrijindu-se supușii săi. Se putea însura de câte ori voia și îi permitea starea sa materială și locuia de obicei în capitala sandjacului, unde după cum vom arăta vorbind de instituțiile otomane din Timișoara, își aranja alături de ceilalți spahii o viață după toate cerințele otomane de pe acea vreme. În Timișoara cum de altfel și în alte localități mai însemnate ale Banatului, își avea nu numai bisericile și școlile sale, dar și baile și alte distracții. În general, situația spahiilor de la noi în răstimpuri de liniște, dar chiar și în timp de război, câmpul de luptă fiind în Ungaria, era de invidiat. Cu mult mai proastă era situația spahiilor din provinciile asiatice ale imperiului. Aceștia învățați cu alt climat trebuiau să vină mereu la războaiele Imperiului Otomans în Europa, peste mări și țări, să părăsească cămine, familie, pierind adeseori pe aici³².

Beglerbeiu sau pașa din Timișoara era șeful armatei ce rezulta din donațiile de moșii făcute în conformitate cu cele arătate anterior, iar subșeful era unul dintre bei, de fiecare sandjac fiind unul. Armata aceasta în comparație cu aceea mercenară se putea numi armată de elită nu numai prin echipament ci și ca moral fiindcă mulțimea de spahii mai mici și mai mari erau legați după cum am arătat cu alte interese față de imperiu decât mercenarii ce serveau pentru soldă.

³¹ *Ibidem*, p. 9.

³² *Ibidem*, p. 10.

Venitul unui bei varia între 1750-4600 galbeni, iar numărul “djabelukurilor”, adică a soldaților pe care erau obligați să-i pună în linie de bătaie varia după venit, între 42 și 110. Cum însă veniturile lor erau întreprinse, când nu înzecite, acelora înscrise în defterele de donație, mai ales în timp de război, când din vinderea și răscumpărarea prizonierilor realizau venituri extraordinare, fiecare când pleca la oaste se întrecea cu vecinul său în a duce o sumă dublă sau întreită, când nu mai mare, de djabeluci sau soldați. În rang, după beglerbei, adică după pașa din Timișoara urma beiu care atunci când Istanbulul nu dispunea altfel, îi urma pe beglerbei și în funcție. Gradul următor beiu era acela de “subbei”, care îl înlocuia pe acesta. După subbei urma “ceribasi”, adică căpitanul, mai exact căpitanii, iar în locul al patrulea venea “surudjibasi”, adică locotenentul și “subasi”, adică sublocotenentul. Beglerbeiu și beiu, pe lângă funcția militară, aveau și atribuții civile. Gradele acestora privesc armata rezultată din posesia, în felul arătat, a pământului și erau date de beglerbei în propoție și în raport cu veniturile fiecăruia mai în urmă cu numărul soldaților aduși de fiecare. Un subasi era de obicei un spahiu cu un venit de peste 20.000 groșițe sau cu cel mult 15 oameni. Beglerbeiu, adică pașa, cum și unii dintre bei, mai țineau și câte un caimacam, care era locțiitorul său în toate afacerile civile și politice³³.

Pașalâcul din Timișoara, după ce a fost complet organizat, era împărțit în șase sandjacuri și anume: 1) Sandjacul Giulei (cuprinzând părți din județele Arad, Timiș, un colț din Bihor), 2) Ineului (părți muntoase din județul Arad), 3) Lipovei (cele două laturi ale Mureșului, până la Aradul de azi, nordul județului Caraș Severin), 4) Cenad (partea nordică și nord-vestică a județului Timiș, câmpia județului Arad), 5) Timișoarei (centrul județului Timiș, parte din Caraș Severin) și 6) Sandjacul Moldovei (cu sudul județului Timiș și Caraș Severin). Sandjacul Moldovei, de altfel, avea o situație specială, stând și sub ordinul pașalâcului ce se întindea la nord de pașalâcul Timișoarei, cuprinzând ținuturile Oradei-mari etc. Acest sandjac îngrijea de primirea și expedierea mai departe a transporturilor sosite pe Dunăre sau pe uscat, prin Balcani, pe seama pașalâcului de Oradea³⁴.

Cum în urma abuzurilor multe pe care le făcea administrația din Timișoara, desigur că în complicitate cu defterdarul, nu se știa nicicând pe câți djabeluci, adică jebeli, cum le ziceau bănățenii, se poate conta, deși tot sub conducerea lui, dar ca un fel de control al defterdarului s-a organizat un birou special, ai cărui funcționari “defterkiaia”, eminul și

³³ *Ibidem*, p. 11.

³⁴ *Ibidem*, p. 11.

„defterceaușu” colindau satele pentru a verifica impozitele și zeciuiala plătite de către raiale spahiilor și celorlalți posesori de „dezkere” și deftere de donație și în baza acestor anchete făcute la fața locului întocmeau apoi „defter-idjama”-ua, un fel de inventar al efectivului de soldați datorat de fiecare posesor de pământ sau alte donații³⁵.

Pentru că fiscalitatea e în strânsă legătură cu viața economică a unei provincii, iar aceasta din urmă este baza vieții sociale, economicul dominând toate manifestările societății, mai ales într-o epocă în care despre satisfacerea unor nevoi de altă natură nu putea fi vorba, trebuie să insistăm asupra fiscalității otomane. Afară de nenumăratele taxe despre care am vorbit, și care uneori aveau caracterul unui impozit, altele al unei vămi sau zeciuielei, darea sau impozitul cel mai important era darea pe cap. A purtat mai multe denumiri, cel impozabil numindu-se „djijedar”, plătind „djizic” sau „ispengie”. Impozitul propriu-zis s-a numit și „charats”. De altfel, numele s-a schimbat în funcție de cum a evoluat și s-a dezvoltat această dare generală, intrată în popor cu numele de ispengie, termen pe care-l mai găsim și astăzi pe Valea Bârzavei și a Almăjului, în sensul de datorie grea, împovărătoare. De obicei și în principiu, pentru fiecare fum sau poartă se plătea o singură ispengie, dar în general mai multe porți plăteau o ispengie. Pentru ușurarea administrației comunale locuitorii se înțelegeau cu fiscalul să plătească o sumă globală, după un anumit număr de fumuri, evident totdeauna mai puține decât existau în realitate. Cum atât satele cât și familiile izolate aveau tot interesul să plătească un impozit cât mai mic, galbenul, cât era impozitul pentru un fum, fiind o sumă enormă pe vremurile acelea, și cum altfel nu puteau scăpa controlului pe care între alții îl mai făcea și cadiul, pe timpul dominației turcești în Banat au luat o extindere extraordinară comunitățile familiale. Introduse de slavii de sud ca o formă mai evoluată a clanului, românii bănățeni au acceptat aceste comunități din motive fiscale, dar și economice, căci în felul acesta puteau mai bine să-și apere și să-și agonisească averea, ca să răspundă diferitelor îndatoriri³⁶.

La început, darea pe cap era de 50 de groșițe, un groș sau un galben pe măsură însă ce s-a devalorizat moneda turcească și creșteau nevoile vistieriei imperiului, a crescut și ispengia la 125-150 și 175 de groșițe. Plata se făcea la Sfântul Gheorghe (ziua de „Hizr”) și la Sfântul Dumitru (ziua de „Chasim”), în două rate. Multe sate, pentru simplificarea încasărilor, erau date în arendă sub acest raport, și acestea o duceau mai greu, arendașul pentru a-și mări veniturile străduindu-se să încaseze cât

³⁵ Traian Birăescu, *Banatul sub turci*, Ed. Revistei „Vrerea”, Timișoara, 1934, p. 34.

³⁶ *Ibidem*, p. 35.

mai mult, stabilind numărul exact al familiilor.

Un neajuns al vieții economice sub regimul otoman erau diferitele vămi, care îngreunau circulația valorilor. Se încasa vamă pe marfa trecută în tranzit prin diferite puncte. Aceasta se numea „gömrütz”, iar „badsiahah” se numea taxa sau vama plătită pe marfa destinată consumației. Aceasta se încasa la toate obiectele duse spre vânzare, indiferent dacă acestea erau vândute sau nu. „Uburul” era numele taxei de export, în valoare de circa 20-45 groșițe pe cap de vită mare, iar pentru un butoi mare de vin se percepeau 12 groșițe. Pentru o oaie în tranzit se încasau 0,25-0,50 groșițe, iar pe un cal destinat exportului, 6-8 groșițe. Vameșii din diferite porturi și trecători ale Dunării îngreunau comerțul, căci încasau vămi, chiar dacă marfa era destinată consumului intern. Unde nu era pod se plătea vama vadului, după cum se plăteau câte 25 de groșițe vamă pentru fiecare prizonier pe care comandanții otomani îl expediau pe cont propriu în interiorul imperiului³⁷.

Mai existau apoi, după cum am arătat, vămile sau taxele de bâlciuri, care îngreunau nespus de mult viața economică, bâlciul fiind pentru epoca pe care o tratăm singurul mijloc și ocazie pentru valorificarea diferitelor produse. De obicei se încasa una din 30 de părți, din fiecare bucată de marfă dusă la târg, dar mai trebuia apoi plătit și comisarul târgului „muhtesibil”. Mai erau apoi pentru cei ce duceau cereale la târg și nu le puteau vinde imediat taxele de „rasmahzen ve kapan”, adică arenda magazinelor și depozitelor goale puse la dispoziția negustorilor de către comisarul și inspectorul târgului. Tot aceștia făceau afaceri și din închirierea șatrelor. Afară de marfa obișnuită, la târgurile din Banat se mai vindeau și robi prinși în incursiunile făcute de otomani în nordul Ungariei și dincolo de Dunăre, pe care rudele nu se îndurau să-i răscumpere. Un bărbat tânăr, în putere, sau o femeie frumoasă se vindea cu mii de groșițe, bărbații mai în etate, cu 300 până la 500 de groșițe. Cam acesta era și prețul de răscumpărare a unui asemenea bărbat, preț care întotdeauna era în raport cu acela de pe piață, bineînțeles dacă prizonierul nu avea alte calități sau provenea dintr-o familie avută³⁸.

Morile plăteau „fertaliul”, adică un sfert din vama încasată, vamă care era în valoare de o parte din nouă iar mai târziu din zece, ce era luată de la cei ce măcinau. În schimb morile de apă erau scutite de alte taxe sau impozite. Cel mult morarul și familia sa plăteau obișnuitul impozit de fum.

Între impozitele pe industrii și comerț amintim darea pe lumină, mai exact pentru crășmele unde arde lumină și unde se desfăcea alcool. În

---

³⁷ *Ibidem*, p. 35.

³⁸ *Ibidem*, p. 36.

schimb crășmele otomane unde se desfăcea bragă, nu plăteau acest impozit, ci numai „hazacane”, un impozit mult mai mic, plătit de altfel și de celelalte crășme. „Sarafic” se numea impozitul plătit de către zarafii, iar „kenare”, acela încasat de la măcelari.

Cneazul sau chinezul, în urma unui concurs de împrejurări avea o situație specială sub regimul turcesc din Banat, situație datorată în parte și tradiției, cneazul ținând locul în sate și reprezentantului stăpânirii în vechile cnezate sau districte valahe fiind organul de legătură între autoritățile civile turcești și sat, pe de altă parte între proprietari și supuși, autoritatea acestuia a crescut în măsura în care au crescut și atribuțiile sale. Atribuțiile cneazului în schimb erau cu atât mai numeroase, cu cât mai multe dintre servituțiile raialelor către proprietar și atribuțiile cadiului față de raiale erau răscumpărate în bani. Cneazul, de fapt, era recunoscut de către autoritățile turcești nu ca șeful unei autorități sătești, ci numai ca reprezentant și delegat al acestei comunități. Conform ideologiei otomane singurul stăpân absolut al raialelor era sultanul și prin donație, spahii, care îndeplinea și funcția administrativă de reprezentant al loturilor de pământ față de Imperiul Otoman, prin poziția sa de interpus între fisc și raiale³⁹.

Cum însă atât fiscal, cât și proprietarul spăhiei, ba și cadiul, arendându-și drepturile, le ceda cneazului pe o sumă anumită și cum acesta și prin averea sa și a rudelor sale garanta încasarea și plata acestei arenze, în satele unde aceste drepturi erau răscumpărate de cneaz, acesta prin atribuțiile și autoritatea sa înlocuia de fapt stăpânirea otomană. Având obligații de ordin material, desigur că el trebuia să fie și cel mai bogat pentru a prezenta suficiente garanții pentru autoritățile otomane. Evident, mulți dintre ei au devenit adevărați satraپی ai satelor lor pentru a obține concursul nelimitat și necondiționat al spahiilor, dar devenind la rândul lor unelte în mâinile acestora. Nu s-a putut constata din documentele studiate dacă cneazul era ales de comunitatea sătească sau nu. Având în vedere însă caracterul lui de delegat al satului, precum și obiceiurile patriarhale ale timpului, probabil că a fost desemnat de către bătrânii comunei desigur la indicațiile și în consens cu autoritatea otomană.

Tot din defterele ce ne stau la dispoziție și mai ales din decretul dat de Sublima Poartă înainte de evacuarea Banatului de către otomani, recunoscând nu numai dreptul de moștenire din tată în fiu al țăranului bănățean, a raialei de aici asupra pământului ce-l deținea în posesie, ci și dreptul acestuia de a-l vinde sau a-l schimba, vedem conturându-se care erau proprietățile țăărănești și care erau acelea ale spahiilor. Din produsele proprietății sale, țăranul dădea, după cum am arătat, o zecime din acelea

³⁹ *Ibidem*, p. 36.

ale spăhiei, din „ibrilonturile”, cum le ziceau bănăţenii, și din celelalte moșii mari care aparținuseră nobilimii maghiare, dădea atât cât se învoia cu partea otomană. („Ibrilonturile” s-au format după izgonirea otomanilor din pământurile litigioase despre care nu se știa dacă sunt ale țărânimii sau nu. În cursul ocupației otomane, mai ales în ultimele decenii multe au fost crotopite de către țărani)⁴⁰.

Învoiala era pentru țărani cu atât mai favorabilă cu cât concurența era mai scăzută. Ținând cont de situația găsită în Banat, cât și de concepția raialelor asupra proprietății și a dreptului de moștenire, raialele erau într-o aparentă situație mai favorabilă decât otomanii căci aceștia murind, când erau în serviciul statului îi moșteneau statul, vânzându-se la licitație toate obiectele rămase în urma lor. Vedem astfel în fiecare act încheiat cu prilejul unor asemenea licitații de către cadiu că după ce erau deduse diferitele cheltuieli, restul era vărsat fiscului, pe când dacă era vorba de un creștin, la actul de vânzare e menționat faptul că restul a fost dat moștenitorilor, aceasta însă numai în ceea ce privește pe funcționarii otomani care nu aveau aici moștenitori. Întreținerea moștenitorilor, funcționarilor otomani, întrucât aceștia erau minori, cădea în sarcina fiscului. Familiile acestora câștigând dreptul la asistența fiscului acesta încerca de multe ori să pună mâna pe averea defunctului. Cum cei mai mulți otomani așezați prin orașe ca meseriași, negustori etc. erau în același timp și veterani, aveau deci dreptul ca pensionari la asistența statului și fiscului, în caz de deces și moștenirea acestora cădea sub regimul arătat.

Cu totul sub alt regim trăiau otomanii agricultori, emigrați aici, care erau țărani liberi, plătind proprietarului otoman zeciuiala, ca și raialele, dar ca unii care erau obligați la serviciul militar fiind scutiți de alte îndatoriri către stat. Ba de cele mai multe ori erau scutiți și de această zeciuială când se distingeau ca soldați. Cum raialele creștine nu erau obligate la nici un serviciu militar, dar unii dintre ei se angajau de bună voie în armata turcească, familiile acestora se bucurau de aceleași favoruri ca și populația otomană în afara scutirii de zeciuială. În afara ținutului Târnavei, mai găsim urmele unei populații otomane la Lighet (Pădurenii de azi), la Jebel și în jur, care s-a amestecat în masa populației autohtone asimilându-se complet⁴¹.

Situația prezentată aici a durat până în 1695, când Sublima Poartă pune pe picior de egalitate pe țărânul român din Banat cu acela otoman, recunoscând printr-o iradeie imperială dreptul de proprietate a celui dintâi și dreptul de a moșteni din tată în fiu lotul muncit până acum în schimbul

⁴⁰ *Ibidem*, p. 37.

⁴¹ *Ibidem*, p. 37.

zeciuiei. Această primă împrăștiere în Banat a revoluționat producția și cultura agricolă, dar mai ales ținuturile învecinate Banatului, unde știrea că țaranul a ajuns bun stăpân pe pământul lui a produs o fierbere de nedescris în rândul țărănimii. Scopul urmărit de către otomani a fost pe deplin atins, demonstrând maselor că sub stăpânirea păgânilor e cu mult mai bine decât sub aceea a creștinilor. Împrăștierea aceasta a adus într-un singur an peste 9.000 de familii de emigranți în Banat, în majoritate români, slăbind considerabil cordonul militar de pe Tisa și Mureș, de unde au fugit multe familii pentru a se pune sub ocrotirea sultanului⁴².

Dar afară de scopurile politice urmărite de Sublima Poartă, se punea accentul pe obiectivul economic. Atragerea de populație proaspătă în Banat era reclamată de situația demografică de atunci a acestui colț de țară.

Dacă până la această iradee dreptul de moștenire a raialelor depindea de bunăvoința begului și pașei, atât sultanul, cât și pașa onorau după cuviință serviciile extraordinare, de multe ori fără a se cerceta dacă cel ce a binemeritat e creștin sau nu. De aceste donații s-au bucurat în special maghiarii.

Dintre români nu găsim decât un singur timariot, iată extrasul după un asemenea defter:

„Timarul lui Radu Berenic, chinezul valahilor ce locuiesc în sangeacul Koppan:

Moșia Opar, care ține de satul Karad, cu un venit de 1000 de groșițe și moșia Kibar care ține tot de satul Karad cu un venit de 1000 de groșițe, în total 2000 de groșițe.

Timarul lui Obrad, fiul chinezului vlah Radu: Pusta Har ce ține de satul Karad, cu un venit de 1000 de groșițe și pusta Ceaslo din același district, cu un venit de 1000 de groșițe, în total 2000 de groșițe”⁴³.

Din aceste două timare se vede nu numai felul cum erau eludate dispozițiile ce nu permiteau fărâmițarea moșiilor în părți mai mici de 3000 de groșițe, ci și cum se făceau donațiile de peste 3000 de groșițe, fără ca cel ce a primit donația să fie obligat la servicii militare. Într-adevăr satul Karad, din sangeacul Koppan, nu e într-un ținut românesc. Acolo avea însă pașa o moșie întinsă, care nu putea fi muncită din lipsă de forță de muncă. Asigurând anumite privilegii țăranilor și venituri apreciabile conducătorului lor, chinezul Radu Berenic, acesta s-a angajat a munci moșia pașei cu oamenii săi, care s-au mutat acolo. Cum însă pașa (e vorba de pașa de Buda) nu putea face donații de moși cu venituri mai mari de

---

⁴² *Ibidem*, p. 37.

⁴³ *Ibidem*, p. 43.

3000 de groșițe, fără a-l obliga pe cel ce a primit donația să facă și serviciul militar și cum avea tot interesul ca acesta să nu se depărteze de moșie, fiind acolo delegatul pașei, acesta a făcut donația de 2000 de groșițe venit pe numele tatălui și fiului acestui chinez⁴⁴.

Cu totul pentru alte servicii (întotdeauna fapte de arme) primeau otomanii donații. Iată conținutul timarului sau defterului de donație al lui Ali bin Husein din anul 1587.

„Moșia Belta 3000 de groșițe, Bise 1500 de groșițe, Palfalu 1000 de groșițe, completat cu încă 1000 de groșițe la 7000 de groșițe, toate în ținutul Szigetvar. Numitul Ali s-a făcut demn de donație fiindcă a atacat și a luat la goană pe ghiaurii care voiau să jefuiască târgul de la Calamancea și mai ales, că a luat parte la luptele în contra blăstămatului de voievod Mihai, care a năvălit asupra țării ”.

Ținând seama de data istorică, probabil e vorba de o năvală peste Dunăre a lui Mihai Viteazul⁴⁵.

Iradeia imperială dată în anul 1690 de către Poarta Otomană, prin care țăranul bănățean se declara bun proprietar de pământ, recunoscându-i-se în același timp și dreptul de moștenire din tată în fiu, dreptul de înstrăinare a pământului stăpânit de el, al cărui proprietar absolut a devenit în baza acestei iradeie nu era numai un act politic, ci și unul de prevedere militară, prin care se intenționa atragerea în Banat a elementului ce forma cordonul militar de pe Mureș și Tisa și, mai ales slăbirea hinterlandului acestui cordon, unde înflorea feudalismul și de unde iobagii despuiați de drepturi ar fi alergat sub ocrotirea Semilunei, putând deveni aici proprietari și lăsând astfel pustii ținuturile de unde cordonul militar și armata ce ar fi operat pe acest cordon trebuia să se aprovizioneze, precum și unul economic. Stratul tot mai rar de populație din Banat nu mai putea munci tot pământul. Întinse câmpii și văi se transformau în băltoace. Agricultura era abandonată tot mai mult în favoarea creșterii vitelor, ce se putea face cu mai puține riscuri, fără teamă de inundații, care mai ales primăvara prefăceau întreaga câmpie a Banatului într-o mare de ape.

Din această reformă socială, precum și din faptul că în Banat deși în fapt s-au acordat drepturi aproape nelimitate, după cum am arătat, reprezentanților unei autorități nerecunoscute niciodată formal, cnezilor satelor, precum și din măsurile militare și economice luate între 1690-1716, vedem că otomanii considerau acest pământ ca pe un pământ otoman, hotărâți să-l apere până la sfârșit. În ceea ce-i privește pe cnezii satelor, în opoziție cu pașalâcul Budei sau Oradiei, unde aceștia erau

⁴⁴ *Ibidem*, p. 50.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 50

recunoscuți ca atare prin nenumărate ordine ce le primeau de la pașe, bey și alte autorități otomane, cnezii din Banat, în toate documentele sunt recunoscuți numai ca giranții și reprezentanții unei colectivități mai mici sau mai mari și nu ca reprezentanții unei autorități, ca unii ce sunt făcuți responsabili pentru îndeplinirea unor obligații de ordin material, fie de natură administrativă⁴⁶.

Am schițat în aceste pagini un episod din epoca așa puțin cunoscută a ocupației otomane din Banat. Viața musulmană care s-a desfășurat în acest colț al țării noastre, este atât de deosebită de viața populației băștinașe, încât pentru a lămuri importanța acestei perioade, a fost nevoie să luăm în discuție o întreagă serie de probleme specifice regimului din aceste locuri.

Din discutarea lor s-a văzut cât de precară era sub regimul otoman viața oamenilor; orașele și satele exploatare de stăpânii lot și jefuite de cete de soldați, erau expuse pieirii atât în timp de pace cât și în timp de război; iar țărani, exploatați de doi stăpâni, mereu alungați din rosturile lor de vicisitudinilor istorice, erau reduși adeseori la viața de nomad.

În afară de puținele amănunte arătate la loc convenit, nu știm, în asemenea condiții de viață, care a fost soarta așezămintelor otomane până la războiul de eliberare, care a urmat la un sfert de veac de la întemeierea lor (1683-1699). În acest război au fost distruse monumente, sate și orașe întregi (n-au scăpat de această soartă nici Aradul, nici Ineu, nici Oradea). Așezămintele marilor viziri care s-au perindat de-a lungul acestei perioade, întemeiate pentru a le perpetua memoria, au dispărut de asemenea fără urmă. Populația musulmană a părăsit aceste ținuturi odată cu stăpânirea otomana; iar băștinașii care, în urma războiului, au trecut de sub stăpânirea turcească sub cea austriacă, n-au păstrat despre ele nici cea mai vagă amintire.

Ceea ce se poate afirma cu siguranță este că exploatarea turcească - în mare - era mai benignă decât a altor opresori, oamenii pământului bucurându-se de o anumită autonomie religioasă (nu se cunosc cazuri forțate de islamizare), chiar de unele înlesniri social-juridice. Ne gândim la instituția cnezială autohtonă ce va supraviețui până târziu (și sub austrieci). Din epoca turcească se păstrează numele a 53 de sate cărmuite de cnezi; deși în mod obișnuit erau dispensați de îndatoriri fiscale, totuși trebuiau să participe la expediții ostășești. Unele localități aveau doi și chiar trei cnezi. Sarcina lor principală era adunarea și predarea dărilor autorității otomane; unii erau confirmați oficial, dar majoritatea nu aveau "diplome" de întărire, ceea ce nu înseamnă că nu-și îndeplineau funcțiile

⁴⁶ *Ibidem*, p. 51.

lor cunoscute (săvârșeau cisluirea, soluționau neînțelegerile dintre săteni după “obiceiul pământului” ș.a.). Catastiful de mile de la Pecs (Ypek, Iugoslavia) din 1660 și 1666 se referă la obolul mai substanțial oferit de acești “chinezi” sau primari sătești, decât ofrandele simplilor credincioși. Preeminența cnezială a sporit și datorită unei conjuncturi prielnice din 1690, când o decizie (irâde) a sultanului declară pe țărani bănațeni proprietari deplin asupra loturilor de pământ pe care până atunci le aveau doar cu drept de folosință. Prin reforma agrară de mai sus, osmanii căutau să-i ademenească pe “ghiauri”, să-i sustragă tentației pe care fata morgana “eliberării” i-ar fi făcut austrofilii. O analogie: cu ocazia răscoalei lui Francisc Rakoczy din 1704, sârbii din Becicherecul Mare vor rămâne fideli habsburgilor până la sfârșit – în raport cu ungurii – și aceasta din pricina situației privilegiate acordate de austrieci.

Atât Catastiful de la Pecs, deja menționat, cât și un manuscris din 1652 ori altul din 1690, ca și documente turcești vorbesc despre provincia bănațeană ca despre o “Țară Românească”, românii fiind și sub turci populația majoritară a acestor meleaguri, cum afirma și cronicarul Miron Costin, care a trecut prin Banat pe la 1663. Negreșit, barometrul demografic a oscilat de la o perioadă la alta, datorită și acelor “fortunae vicisitudines” (prădăciuni, războaie, ciume ca aceea din 1582 care a pustiit sate întregi din vecinătatea Caransebeșului etc.), iar în bine, grație sporului natalității ca și emigrației din Ardeal, Țara Românească și alte părți.

Regretatul orientalist Aurel Decei aprecia just că, puterii militare turcești în plin avânt în secolele XIV-XVI, nu-i lipsea o bază economică adecvată. Începând însă cu veacul al XVI-lea, când necesitățile Istanbulului sporiră nelimitat, în vreme ce locuitorii se ocupau cu meșteșuguri, industrie începătoare, cu negustoria, ori îngroșau rândurile birocrățiilor, producția agro-pastorală nu mai satisfăcea cerințele consumului, cu toate exploatările la care erau supuse teritoriile străine ajunse sub “umbra Semilunei”; sub aspect economic, îndeosebi criza din a doua parte a secolului al XVI-lea marchează puternic involuția statului multinațional otoman atrăgând după sine, în veacul următor, după o epocă staționară, debutul restrângerii politico-armate a temutului imperiu ce nu mai putea face față dezvoltării economice europene.

Înainte de retragerea de la începutul veacului al XVIII-lea după o prezență de peste un secol și jumătate, turcocrăția a lăsat unele reminiscențe în spiritualitatea bănațeană feudală.